

24. Гудима Е. Краткое географическое описание Черниговской губернии // Памятная книжка Черниговской губернии. – Чернигов, 1862. – С. 361–386.
25. Памятная книжка Черниговской губернии. – Чернигов, 1862. – С. 1–8.

О.Я.Рахно

Земська реформа 1864 р. і запровадження земського самоврядування у Ніжинському повіті Чернігівської губернії

Органи місцевого самоврядування – земські установи, що виникли в Російській імперії в процесі буржуазних реформ 60–70-х рр. XIX ст., відіграли важливу роль у соціально-економічному та культурному житті країни. Втім, процес їх створення в Ніжинському повіті Чернігівської губернії, перший склад гласних повіту, завдання, які вони ставили на початковому етапі діяльності, ще не знайшли належного висвітлення в історичній літературі.

Створення земських установ відбувалося на основі "Положення о губернских и уездных земских учреждениях" від 1 січня 1864 р. [1] та "Правил о порядке приведения в действие Положения о земских учреждениях", затверджених 25 травня того ж таки року [2]. У губерніях безпосередню відповідальність за здійснення земської реформи згідно зі ст. 2 "Правил" було покладено на губернаторів [3]. Під їх керівництвом мали бути створені особливі тимчасові губернські комітети та тимчасові повітові комісії, покликані вжити необхідні заходи щодо заснування земських органів.

Згідно з циркулярним розпорядженням міністра внутрішніх справ від 24 червня 1864 р. за №2001 7 липня 1864 р. чернігівський губернатор князь С.П.Голіцин відкрив засідання щойно створеного Чернігівського тимчасового губернського комітету, заснованого для місцевих розпоряджень щодо введення в дію Положення про земські установи. До складу Тимчасового комітету згідно зі ст. 4 "Правил" [4], крім нього, увійшли віце-губернатор П.А.Шатохін, губернський предводитель дворянства І.М.Дурново, губернський прокурор В.І.Баршевський, голова казенної палати В.Ф.Тілен та члени губернського у селянських справах присутствія В.Д.Дунін-Борковський, М.О.Миклашевський, О.С.Сорокін, К.Є.Троцина, О.І.Ханенко [5].

На цьому ж засіданні було ухвалено рішення просити повітових предводителів дворянства про термінове створення під їх головуванням

тимчасових повітових комісій у складі мирового посередника, однієї особи за вибором повітового мирового з'їзду, повітового справника, поліцмейстера (де такі є), чиновника відомства державного майна за призначенням місцевого управління державного майна і міського голови [6]. Губернатор звертав увагу предводителів дворянства на необхідність "открыть эти комиссии немедленно за их образованием и о дне открытия уведомить Губернский временный комитет" [7]. Відповідні розпорядження про необхідність взяти участь в організації та роботі повітових тимчасових комісій отримали й голови повітових мирових з'їздів, повітові справники, міські голови, управляючий Палатою державного майна. Ніжинська повітова тимчасова комісія розпочала свою діяльність 15 липня 1864 р. [8].

Для виборів земських гласних згідно зі ст. 16 "Положення" виборці були поділені на три курії, і в кожному повіті скликалися окремі виборчі з'їзди землевласників повіту всіх станів під головуванням повітового предводителя дворянства; міських власників усіх станів під головуванням міського голови; виборщиків від сільських громад під керівництвом мирового посередника.

Для безпосередньої участі в обранні земських гласних у Чернігівський губернії у Борзенському, Козелецькому, Конотопському та Ніжинському повітах був встановлений земельний ценз у 200 десятин, для інших повітів губернії – 250 десятин [9]. Крім того, у з'їзді землевласників повіту мали право брати участь власники нерухомого майна в повіті, вартістю не менше 15 тис. крб., власники промислових і торговельних підприємств не нижче тієї ж капітальної вартості або ті, хто мав річний оборот виробництва не менше 6 тис. крб., а також уповноважені від землевласників, що мали у повіті не менше 1/20 частки встановленого цензу землі. Уповноважені мали обиратися на попередніх з'їздах [10]. У міських виборчих з'їздах мали право брати участь представники усіх станів: купці, власники фабрик та інших промислових і торговельних підприємств міста, річний оборот виробництва яких становив не менше 6 тис. крб.; особи, що володіли в місті нерухомою власністю вартістю не менше 3 тис. крб. для міст з населенням понад 10 тис. мешканців; у міських поселеннях з населенням від 2 до 10 тис. – не нижче 1000 крб.; в усіх інших міських поселеннях ценз визначався у 500 крб. [11]. З'їзди сільських громад утворювалися з виборщиків, яких визначали волосні сходи. Цих виборщиків мало бути не більше третини загальної кількості осіб, що мали право участі у волосному сході, з тим, щоб від кожної сільської громади серед виборщиків було не менше одного представника. У кожному повіті

було декілька виборчих з'їздів від сільських громад, залежно від кількості мирових діляниць [12]. У Ніжинському повіті було проведено три такі з'їзди.

Повітові тимчасові комісії мали своєчасно скласти та подати на затвердження губернського тимчасового комітету списки виборців, що мали право брати участь у з'їзді повітових землевласників; списки осіб, що мали право брати участь у з'їзді через уповноважених; списки виборців по міських з'їздах; відомості по сільських громадах; список виборчих діляниць у повіті, де вони визначені, і кількість гласних із загального числа, що мали обиратися на кожній діляниці; пропозиції повітової тимчасової комісії, де, коли і в якому порядку мають бути проведені з'їзди дрібних землевласників для обрання уповноважених у виборчий з'їзд; заяви та скарги різних осіб, якщо такі є [13]. Це й було зроблено у визначені строки.

Губернський тимчасовий комітет ретельно розглядав списки виборців, вилучаючи з них осіб, які не мали достатнього майнового цензу, перебували під слідством, не були мешканцями повіту чи посаду, в яких мали намір обиратися. Не допускалися до виборів від сільських громад євреї-землевласники як такі, що не належали до числа селян будь-якої категорії [14].

Питання, які виникали під час підготовчих робіт, губернський комітет вирішував у Міністерстві внутрішніх справ. Зокрема, його запит щодо прав козаків брати участь у з'їзді землевласників, розпорядженням міністра внутрішніх справ від 8 серпня 1864 р. за №6381, був вирішений позитивно, оскільки уряд основною умовою участі визначав те, щоб "степень участія кожного лица была соразмерна количеству владеемой им земли, устраняя все особенные сословные преимущества" [15].

У своєму засіданні 23 листопада 1864 р., отримавши за період з 17 жовтня до 20 листопада від 15 повітових тимчасових комісій подання і розглянувши їх, Тимчасовий губернський комітет визначив місця та строки проведення виборчих з'їздів у грудні 1864 р. – січні 1865 р. [16]. Проте у зв'язку з рекрутським набором, який проводився з 15 січня по 15 лютого 1865 р., під час якого повітові предводители дворянства мали головувати у рекрутських присутствіях, міністр внутрішніх справ розпорядився перенести строки відкриття з'їздів на пізніший час. Тому були визначені нові строки виборів повітових гласних – друга половина лютого – березень 1865 р. [17].

Вибори земських гласних відбулися у визначені терміни, і вже 21 квітня губернський тимчасовий комітет розпочав розгляд виборчих документів, перевіряючи їх відповідність букві закону [18].

Згідно з додатком до статті 33 "Ведомость о числе гласных, избираемых в земские собрания на первое трехлетие, с открытия земских

учреждений, в Черниговской губернии", у Ніжинському повіті мали бути обрані 40 повітових та 7 губернських гласних. З повітових земських гласних 19 мали обиратися на з'їзді землевласників, 8 – на з'їзді міських власників та 13 – на з'їздах сільських громад [19]. Голова Ніжинської тимчасової комісії 24 квітня 1865 р. надіслав у Чернігівський губернський тимчасовий комітет списки обраних повітових гласних та оригінали виборчих листів: 1 по з'їзду землевласників повіту, 1 по міському і 3 по сільським виборчим з'їздам – Талалаївському, Веркиївському і Носівському. Зокрема, на виборчий з'їзд землевласників повіту, який відбувся у Ніжині 23–24 квітня, прибуло 35 осіб, що мали право безпосереднього голосу, і уповноважених: дворян 23, духовних осіб 6 і осіб різних станів 18. У результаті виборів на цьому з'їзді було обрано 19 гласних: 16 дворян, 2 духовні особи і 1 козак [20]. 2 травня того ж таки року губернський тимчасовий комітет, розглянувши документи, дійшов висновку, що Ніжинська тимчасова повітова комісія внесла у список гласних осіб, які отримали на виборах більше половини усіх виборчих голосів, дотрималась усіх вимог "Положения о земских учреждениях", скарг щодо проведення виборів у триденний термін у тимчасовий комітет не надходило, порушень закону не виявлено. На цій підставі тимчасовий комітет ухвалив постанову оприлюднити списки обраних гласних у Ніжинському повіті на сторінках "Черниговских губернских ведомостей" [21]. 9 травня списки гласних Ніжинського повітового земського зібрання були оприлюднені [22]. За соціальним станом перший склад гласних Ніжинського повітового земського зібрання виглядав таким чином: з 40 обраних гласних було 17 дворян, 7 купців і почесних громадян, 2 духовні особи, 10 козаків і 4 селянина [23].

21 травня 1865 р. Чернігівський тимчасовий губернський комітет завершив перевірку списків гласних і визначився з терміном проведення зібрань. Було вирішено провести повітові земські зібрання з 20 червня по 6 липня 1865 р. Повідомивши про цю ухвалу Міністерство внутрішніх справ, 23 травня голова комітету отримав від міністра телеграму: "К открытию губернского и уездных земских собраний в означенные сроки препятствий не имеется" [24].

Виконавши покладені на нього функції, Чернігівський тимчасовий губернський комітет з дозволу міністра внутрішніх справ 23 червня 1865 р. припинив своє існування [25].

Заключним акордом створення земських установ у губернії стало проведення повітових та губернського земських зібрань. Згідно з визначеними та затвердженими термінами у повітах губернії в червні–

липні 1865 р. відбулися повітові земські зібрання. Здебільшого на них вирішувалися організаційні питання: обиралися голови та члени повітових земських управ, губернські земські гласні та по два члени повітових училищних рад, визначалися кошториси на утримання повітових земських управ, розроблялися інструкції для управ та встановлювався регламент проведення зібрань.

25 липня 1865 р. губернатор оголосив, що Чернігівське губернське земське зібрання буде відкрито 25 вересня, та запросив губернських гласних прибути цього дня до Чернігова. Водночас були оприлюднені списки обраних від повітів губернських гласних та склад повітових земських управ [26].

Перше Ніжинське повітове земське зібрання відбулося з 26 червня по 5 липня 1865 р. у Ніжині. У перший день роботи на нього прибуло 39 повітових гласних, голова зібрання – повітовий предводитель дворянства та чиновник Палати державного майна. Засідання було відкрито присягою членів зібрання. Потім була проведена перевірка повноважень гласних, у результаті якої було виявлено, що селянин-власник с.Степанівки В.Безсмертний був обраний Талалаївським сільським виборчим з'їздом незаконно. Тому земське зібрання ухвалило рішення запросити для участі у зібранні на його місце першого кандидата у гласні по цьому виборчому з'їзду. Оскільки гласний штабс-капітан М.К.Фальковський у зібранні відмовився бути гласним, прийнято ухвалу допустити до участі у зібранні першого кандидата на цю посаду по виборчому з'їзду повітових землевласників поручика В.Я.Макарова [27].

Після перевірки повноважень гласні вирішували організаційні питання щодо кількісного складу повітової земської управи, визначалися з кошторисом на утримання членів управи, штату й кошторису її канцелярії. Зібрання ухвалило рішення обрати голову і чотирьох членів управи та визначило їм утримання по 1000 руб. кожному на рік. Крім того, на утримання земської управи було асигновано 2575 руб. На першочергові витрати було визначено ще 200 руб. та 500 руб. – на екстраординарні видатки [28].

На засіданні 27 червня земське зібрання створило тимчасову комісію для збирання необхідних відомостей щодо об'єктів, що підлягають додатковому земському оподаткуванню. Того ж таки дня на підставі 65 ст. "Правил о порядке приведения в действие Положения о земских учреждениях" відбулися вибори голови та членів Ніжинської повітової земської управи. Головою був обраний поручик О.П.Забела, членами – колезький асесор С.І.Гвоздьов, титулярний радник З.К.Шаула, селянин-власник І.Г.Сірик. Оскільки четвертий член управи не був обраний, бо

претенденти були забалотовані, зібрання дійшло висновку, що управа має складатися з голови і трьох членів, а витрати на четвертого члена управи у 1000 руб. мають піти на утримання обраних членів земської управи [29].

Згодом відбулися вибори 7 гласних Чернігівського губернського земського зібрання. Ними стали колезький асесор К.Є.Троцина, колезький радник І.О.Кобеляцький, губернський секретар В.Л.Ракович, поручики О.П.Забела, В.Я.Макаров, М.К.Фальковський та купець Ф.П.Апсютін [30]. Згідно з 21 ст. "Положення про початкові народні училища", затвердженого 14 липня 1864 р., було обрано 2 члени від земства до Ніжинської повітової училищної ради. Ними стали поручик О.П.Забела та селянин-власник І.Г.Сірик [31].

На засіданні 28 червня зібрання обговорило питання щодо збирання відомостей про підготовку до наступного зібрання проектів нових кошторисів та розкладки грошових і натуральних повинностей, доручило тимчасовій комісії підготувати проект інструкції для земської управи. На цьому ж засіданні було заслухано заяву голови зібрання про плани урядовців об'єднати Ніжинський юридичний ліцей та місцеву гімназію у вище реальне училище. Попечитель Київського навчального округу, який відвідав ліцей у травні того ж таки року, повідомив місцеву владу, що ліцей не може існувати за недостатністю власних коштів, визначених на його утримання засновником князем Безбородьком. Щорічно ліцею не вистачало 5000 руб. сріблом. Проте голова зібрання вважав за необхідне зберегти Ніжинський ліцей і запропонував зібранню віднайти кошти на його утримання. У зв'язку з цим зібрання ухвалило рішення просити губернських гласних, обраних від Ніжинського повіту, заявити про це в губернському земському зібранні та клопотатися про закриття таксаторських класів при Чернігівській гімназії і "об обращении из целой губернии на те классы суммы в поддержание Нежинского лицея, для чего и выдать избранным в губернские гласные копии настоящего постановления" [32]. Зазначимо, що губернське земське зібрання відхилило це клопотання.

На засіданні 3 липня зібрання обговорило підготовлений тимчасовою комісією Проект інструкції повітовій земській управі щодо збирання до наступного земського зібрання відомостей стосовно грошових і натуральних земських повинностей і ухвалило рішення прийняти його повітовій земській управі для керівництва. Було обговорено також питання про фінансування витрат управи. Тоді ж були обрані для завідування нерухомим майном земства гласні В.П.Сидоренко, М.К.Фальковський та В.Г.Свистельников [33]. Зібрання розглянуло й питання щодо стану торгівлі у м.Монастирищі. Заслухавши клопотання гласного О.П.Забели

про необхідність перенесення базару у цьому містечку на нове місце, створення ще одного базару та збільшення термінів торгів, зібрання задовольнило його [34].

5 липня 1865 р. зібрання обговорило проект гласного М.К.Фальковського про створення в повіті медичної служби. Визнаючи користь і нагальну необхідність запровадження в повіті дільничих земських лікарів, повивальних бабок і ветеринарів, зібрання ухвалило рішення прийняти проект та передати його у повітову земську управу для подальшої розробки, щоб детально розглянути на наступному зібранні. На цій практичній ноті перше Ніжинське повітове земське зібрання завершило свої засідання, оскільки закінчився десятиденний термін, визначений "Положенням" для проведення повітових земських зібрань [35]. 20 липня 1865 р. на підставі ст. 71 "Правил" з дозволу Чернігівського губернатора розпочала свою діяльність Ніжинська повітова земська управа [36].

Отже, протягом року у Ніжинському повіті Чернігівської губернії були проведені підготовчі роботи та вибори повітових гласних і створені органи місцевого самоврядування – повітове земське зібрання та його постійно діючий виконавчий орган – земська управа, які розпочали до вирішення злободенних соціально-економічних та культурно-освітніх питань повіту.

Література

1. Положение о губернских и уездных земских учреждениях // Земский сборник Черниговской губернии на 1869 год: В 2 ч. – Чернигов, 1869. – Ч. 1. – С. 7–72.
2. Приложения к Положению о земских учреждениях // Земский сборник Черниговской губернии на 1869 год: В 2 ч. – Чернигов, 1869. – Ч. 1. – С. 72–121.
3. Там само. – С. 73.
4. Там само.
5. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 776, оп. 1, спр. 1, арк. 1 зв.
6. Приложения к Положению о земских учреждениях. – Ч. 1. – С. 73.
7. ДАЧО, ф. 776, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
8. Там само, арк. 11 зв.
9. Приложения к Положению о земских учреждениях. – С. 107.
10. Положение о губернских и уездных земских учреждениях. – С. 22–27.
11. Там само. – С. 27–28.
12. Там само. – С. 28–29.
13. ДАЧО, ф. 776, оп. 1, спр. 1, арк. 26–28 зв.
14. Там само, арк. 18.
15. Там само, арк. 14 зв.

16. Там само, арк. 46 зв.
17. Там само, арк. 49.
18. Там само, арк. 68–68 зв.
19. Приложения к Положению о земских учреждениях. – С. 108.
20. ДАЧО, ф. 776, оп. 1, спр. 1, арк. 70 зв.
21. Там само, арк. 74.
22. Объявления и извещения // Черниговские губернские ведомости. – Часть официальная. – 1865. – №19, 9 мая. – С. 95.
23. ДАЧО, ф. 776, оп. 1, спр. 1, арк. 69–71.
24. Там само, арк. 83–85.
25. Там само, арк. 87.
26. Черниговские губернские ведомости. – Часть официальная. – 1865. – №30, 25 июля. – С. 164–165.
27. Журналы заседаний Нежинского уездного земского собрания // Уездные земские собрания Черниговской губернии 1865 года. – Чернигов, 1865. – С. 91–93.
28. Там само. – С. 94.
29. Там само. – С. 99–101.
30. Объявления и извещения // Черниговские губернские ведомости. – Часть официальная. – 1865. – №30, 25 июля. – С. 164.
31. Объявления и извещения // Черниговские губернские ведомости. – Часть официальная. – 1865. – №32, 8 августа. – С. 178.
32. Журналы заседаний Нежинского уездного земского собрания. – С. 102.
33. Там само. – С. 103.
34. Там само. – С. 109–110.
35. Там само. – С. 125–126.
36. Объявления и извещения // Черниговские губернские ведомости. – Часть официальная. – 1865. – №36, 5 сентября. – С. 200.

Н.П.Слобожаніна

**"Черниговская газета" (1877–1878 рр.)
як джерело з регіональної історії**

З-поміж місцевих періодичних видань другої половини ХІХ ст. "Черниговская газета" практично повністю випала з поля зору дослідників – поодинокі згадки про неї трапляються у працях Б.Шевеліва, М.Сиваченка та О.Дека, Л.Студьонової [1]. Тим часом вона становить значний інтерес як джерело з історії регіону.